

PROF. DR HABIL. TADEUSZ WIŚLAŃSKI

5.IV.1931 — 15.I. 1989

15 stycznia 1989r. zmarł Profesor dr habil. Tadeusz Wiślański wybitny znawca neolitu europejskiego, autor „Kultury amfor kulistych...”, „Podstaw gospodarczych...”, redaktor i współautor „Neolithic in Poland” oraz tomu „Neolit”w „Prahistorii Ziemi Polskich”, długoletni redaktor „Przeglądu Archeologicznego”, kierownik Pracowni Archeologii Pradziejowej ZAW IHKM PAN . Przez wiele też lat był członkiem Rady Naukowej tegoż Instytutu.

Zmarł mając niespełna 58 lat po długich, blisko dziesięcioletnich zmaganiach z chorobą. Uległ jej uczestnicząc w Międzynarodowym Sympozjum w Saarbrücken. Można dzisiaj rozważać, czy stałoby się to, gdyby pozostał w domu lub — w ogóle — mniej pracował? Jestem pewny, że owo pytanie zadawał sobie Tadeusz Wiślański co najmniej tyle razy, ile razy dotykało Go kolejne załamanie zdrowia. Próbując do ostatniej chwili pracować wybrał drogę zgodną ze swą postawą wobec wartości przedstawionych przez naukę. Wierzę, że właśnie wzgląd na tę część Jego przekonań, a nie tylko szacunek dla dokonań ściśle naukowych oraz osobiste sympatie sprawiły, że zegnaliśmy Profesora Tadeusza Wiślańskiego zgromadzeni tak licznie i w tak głębokiej zadumie. Zadumie tym większej, że śmierć była zaskoczeniem, zbyt wielkim kontrastem dla osobowości tak niepowtarzalnie barwnej, kipiącej energią, dowcipem.

Jego kariera naukowa była niewątpliwie błyskotliwa. Od początku związany z IHKM PAN (1954, po krótkim okresie pracy w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu) już swą pracą doktorską obronioną w 1961 r. („Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej”, Wrocław 1966) zapewnił sobie miejsce w czołówce polskich archeologów. Bardzo szybko uczynił następny, w sensie naukowym chyba najważniejszy krok, habilitując się na podstawie książki „Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej”(Wrocław 1969). Dalsze najistotniejsze dokonania, które wymieniłem na wstępie były już konse-

kwencją nie tylko Jego zdolności i pracowitości, lecz także konsekwencją autorytetu, jaki sobie zyskał w środowisku badaczy neolitu europejskiego. Jego prace syntetyczne, organizacyjne i redakcyjne uwiecznione zostały tytułem profesora nadzwyczajnego, który otrzymał w 1983 roku.

Przedstawienie odpowiednio wyważonej oceny dorobku Profesora Tadeusza Wiślańskiego wymagać będzie stosownego dystansu czasowego i bezstronności, przez co leżeć będzie w gestii historyków nauki. Sądzę wszakże, iż kilka słów refleksji na ów temat wypowiedzianych przez osobę bezpośrednio, naukowo i emocjonalnie zaangażowaną może być temu zadaniu w przyszłości pomocne.

Dokonania naukowe Profesora były niewątpliwie tymi, które pokolenie zaczynające swą zawodową aktywność w badaniach neolitu w ciągu lat 70-tych analizowało ze szczególną uwagą. Zwłaszcza w odniesieniu do środowiska badaczy „neolitu niżowego” można wręcz powiedzieć, że koncepcje Tadeusza Wiślańskiego stały się głównym punktem wyjścia w poszukiwaniach własnej tożsamości naukowej. Oprócz prostego naśladowstwa były to najczęściej postawy krytyczne, niekiedy wręcz zabarwione buntowniczo. Jednakże nawet był Profesor dla tego pokolenia Mistrzem, chociaż nie miał charyzmatu Nauczyciela otaczającego się kręgiem wiernych uczniów. Wręcz przeciwnie — w tym sensie był jednocześnie Anty-Mistrzem — w kontaktach osobistych był przede wszystkim naukowym prześmiewcą dokonań innych, a nie życzliwym doradcą. Jednakże nie tylko to sprawiło, że wszystko chcieliśmy zrobić „inaczej”. W równej mierze, co dokonania i osobowość Profesora, powodował tym buntem „duch czasu”, a mówiąc ściślej „duch rewolucji naukowej”, który dotarł do nas z początkiem lat 70-tych. Fascynacja ideami „przełomu antypozytywistycznego”, myśleniem strukturalistycznym, systemowym itp. spowodowały, iż tradycyjny ideał nauki kontynuacji stał się wzorcem negatywnym, a obiegowy wizerunek Mistrza postacią kształcącą epigonów, nie zaś jednostki twórcze. Nie chcieliśmy więc takiego Mistrza, ale i Tadeusz Wiślański takim być nie chciał. Nigdy nie „nauczał”, „jednoczył” lub „organizował”. Chociaż najczęściej słyszeliśmy, że to co robimy jest „głupie” i staraliśmy się odpowiedzieć w miarę możliwości podobnie, to jednak pozostanie swoistym fenomenem fakt, iż właśnie w ciągu ostatnich 20 lat ewidentnej „anarchii” badania nad neolitem „niżowym” poczyniły relatywnie największe postępy. Byłoby to oczywiście okolicznościową hipokryzją bezpośrednie przypisanie większości odnośnych zasług Zmarłemu. Jednakże do spłacenia pozostał i tak ogromny dług intelektualny, którego poczucie umykało wcześniej gdzieś na marginesie bieżących dyskusji, polemik, utarcelek.

Długów zaciągnęliśmy nie zawsze tego świadomi (z racji różnicy wieku przez długi czas była to dla nas głównie „zastana wiedza”, a nie Autor), a może też niechętni tej świadomości zdominowanej przecieć przez poszukiwanie własnych, „nowych”, a tym samym różnych od Jego sposobów uprawiania nauki. Tadeusz Wiślański pozostawał jednak dla nas jednym z tych nielicznych badaczy neolitu, którzy każdy podejmowany temat widzieli przez pryzmat ogólnej koncepcji całej epoki. Syntezę neolitu pisał On od początku swej pracy naukowej i dlatego zaczął od najsłabiej ówczesnie poznanej kultury amfor kulistych, ażeby następnie przejść do problematyki społeczno-gospodarczej organizacji społeczności neolitycznych. Właśnie ta ostatnia praca otworzyła drogę do programowania dalszych, znacznie bogatszych procesualnie, pojęciowo i faktograficznie badań nad neolitem. Szczególnie ważnym elementem Jego dorobku konceptualnego jest hipoteza paralelnego rozwoju wielu kultur neolitycznych wynikającego z odmiennego ich pochodzenia (problem udziału w procesach neolityzacyjnych lokalnych społeczności zbieracko-łowickich) i zróżnicowanych sposobów gospodarowania. Jest to ciągle kontrowersyjna hipoteza, której przeciwstawia się najczęściej pogląd o ewolucyjnym następstwie głównych kultur neolitycznych wywodząc je od „wstęgowych” poprzez kulturę pucharów lejkowatych do kultury amfor kulistych lub (na innych terenach) ceramiki promienistej i ceramiki sznurowej. Właśnie w odniesieniu do tego nadal centralnego problemu neolitu środkowo europejskiego uwidacznia się najsilniej więź intelektualna badaczy „neolitu niżowego” z koncepcjami Tadeusza Wiślańskiego.

Opracowanie epoki neolitu w „Prahistorii Ziemi Polski”, które powstało w początku lat 70-tych (wydane w 1979 r., tuż przed pierwszym atakiem choroby) miało być — w planach Profesora — podsumowaniem zaledwie wstępnego etapu Jego badań. Niestety zdołał uczynić tylko pierwsze kroki w kierunku zgromadzenia danych, które pozwoliłyby na następną, całkiem nową syntezę neolitu. Zorganizował m.in. dwa sympozja poświęcone stanowi badań nad kulturą pucharów lejkowatych (1979, 1988) oraz podjął próby organizacji szeroko zakrojonej współpracy z naukami przyrodniczymi.

Lata 70 i 80 były jednak dla Tadeusza Wiślańskiego przede wszystkim okresem bardzo gorączkowych poszukiwań wykopaliskowych. Wiązał z nimi największe nadzieje na najbardziej istotny, Jego zdaniem — „materiałowy” — postęp w badaniach. Niestety, natrafiając na różne bariery organizacyjne, później zaś i zdrowotne, odniósł w tej dziedzinie więcej porażek niż sukcesów. Podejmował kolejno prace na terenie Ziemi Pyrzyckiej, w południowo-zachodniej Wielkopolsce (Kościańskie), by powrócić w połowie lat 80-tych w rejon Mogilna, gdzie rozpoczynał swą karierę archeologiczną przed 30 laty (Strzelce). Tych ostatnich prac, prowadzonych na cmentarzyskach kultury amfor kulistych nie zdołał już ukończyć, z poprzednich wycofał

się zniechęcony zbyt powolnym przyrostem nowych informacji. Z czasem „materiały” stały się pojęciem najczęściej obecnym w rozmowach z Profesorem. Były Jego obsesją i przyczyną odczuwania swej sytuacji w sposób nader dramatyczny. Ten wątek, a po części etap Jego życiorysu, wydaje się być jednym z ważniejszych, gdybyśmy chcieli zrozumieć nie tylko przyczyny Jego stosunkowo małej w ostatnich 20 latach aktywności pisarskiej, ale i powody, dla których — co tu ukrywać — był trudnym, kontrowersyjnym partnerem dla rzeczywistych i potencjalnych współpracowników.

Tadeuszowi Wiślańskiemu, będącemu niekwestionowanym liderem wśród aktywnych badaczy neolitu na terenie Niżu, przypadła jednocześnie dość szczególna rola bycia jedną z kilkunastu osób prowadzących neolityczne wykopaliska. Powstał więc dylemat ponadinstytucjonalnej hierarchii, organizacji przepływu informacji, praw autorskich itp., a więc problem dla archeologii raczej nowy w tym natężeniu, który można było rozwiązać, bądź wymuszając powrót do tradycyjnej reguły „jeden problem (region) — jeden archeolog”, bądź też próbując prawdziwie partnerskiej współpracy przenosząc rywalizację na płaszczyznę koncepcji. Tadeusz Wiślański w swym światopoglądzie naukowym ukształtowany został w wielkiej estymie dla „materiałów” (faktów), które wprost utożsamiał z „wiedzą”. Koncepcje i hipotezy uważał w związku z tym za gorsze odmiany wiedzy, jako „wiedzę zamiast” powstającą w sytuacji niedostatku „materiałów”. Stąd też Jego niechęć zarówno do niezależnych poszukiwań wykopaliskowych wielu ekspedycji, jak i obawa przed skutkami pełnej a równoprawnej wymiany informacji. Przechodząc przez liczne konflikty i własne stresy, wbrew swym naturalnym predyspozycjom intelektualisty i indywidualisty, nie zaś organizatora podjął się „archeologicznego wieloboju” przekonany, że dokona tego w pojedynkę. Jako zdeklarowany empirysta nigdy nie pogodził się z poglądem, że Jego własny dorobek naukowy, tak istotny w rozwoju archeologii neolitu europejskiego, polegał na sformułowaniu interesującej koncepcji neolitu, płodnej poznawczo nie tylko w Jego badaniach, ale i w badaniach bardzo wielu innych, którzy przyjęli je za swoje.

Gdy odchodzą od nas badacze formatu Tadeusza Wiślańskiego bardzo trudno jest oddzielić podziw tego czego dokonali, od żalu nad tym czego mogli dokonać. Niestety, owo „gdyby” jest nieodłączną częścią dramatu ludzkiego życia.

Lech Czerniak

BIBLIOGRAFIA PRAC TADEUSZA WIŚLAŃSKIEGO

1950

1. *Czekan z guzikowatym obuchem z Chlewisk, pow. Inowrocław*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 9 s. 127-128.

1956

2. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Zberzynie, w pow. konińskim*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 10, s. 317-326.
3. *Sprawozdanie z prac Ekspedycji Wykopaliskowej w Strzelcach, pow. Mogilno w latach 1952, 1954, 1956*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, s. 31-40.

1957

4. *Rec.: Ł. Smoczyńska, Kultura ceramiki ustęgowej w Wielkopolsce*, „Fontes Praehistorici”, t. 3, [w:] „Archeologia Polski”, t. 1, s. 242-246.
5. *Badania grobowców megalitycznych w Strzelcach, pow. Mogilno*, „Z otchłani wieków”, R. 23, s. 122-129.
6. *Na śladach przodków Słowian*, Bydgoszcz.

1959

7. *Problemy neolitu w świetle wykopalisk w Strzelcach*, „Sprawozdania z posiedzeń TPN w Poznaniu za rok 1959”, s. 74-75.
8. (z J. Dąbrowskim), *Tymczasowe sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 18 w Biskupinie, pow. Żnin*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, s. 87-96.
9. (z J. Marcinkiem), *Sprawozdanie z wstępnych badań gleboznawczych na obiektach archeologicznych w Strzelcach i Głogówcu, pow. Mogilno*, „Sprawozdanie Archeologiczne”, t. 7, s. 77-93.

1960

10. *Wyniki prac wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim w latach 1952 i 1954*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 10, s. 1-95.
11. *Elementy kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaznej w Jerzykowie, w pow. mogileńskim*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 10, s. 152-160.

12. *Badania wykopaliskowe w Poznaniu na posesji Ostrów Tumski 11 w roku 1948*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, Poznań, t. 2, s. 7-49.
13. *Sprawozdanie z prac Ekspedycji Wykopaliskowej w Strzelcach, pow. Mogilno w 1957 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 26, s. 383-384.
1961
15. *Research on Neolithic Barrows in Strzelce, District Mogilno*, „Archaeologia Polona”, t. 4, s. 88-97.
1963
16. *Uwagi o pochodzeniu tzw. kultury amfor kulistych*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, lipiec-grudzień 1962, Kraków 1963, s. 356-361.
17. *Dom neolityczny z Mirosławic, pow. Mogilno*, [w:] *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski oblata*, Poznań, s. 87-95.
18. *Próba wyjaśnienia genezy tzw. kultury amfor kulistych*, „Archeologia Polski”, t. 8, s. 222-245.
1964
19. *Zdrojówka, pow. Koło. Sépulture á galerie et sépulture d'animaux*, „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Łódź-Warszawa, Fasc. 13, PL. 76.
1965
20. *Aus den Studien über die Entstehung der Kugelampborenkultur*, „Archaeologia Polona”, t. 7, s. 72-95.
21. *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Wichrowicach, w pow. włocławskim*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 16, s. 82-92.
22. (wraz z W. Henslem, A. Dymaczewskim, Z. Hilczerówną), *Materiały z badań archeologicznych w Bułgarii w 1961 r.* „Slavia Antiqua”, t. 12, s. 235-275.
23. *Próba zarysowania podstawowych form osadnictwa neolitycznego w Polsce północno-zachodniej*, „Archeologia Polski”, t. 10, z. 2, s. 474-505.
1966
24. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław-Warszawa-Kraków, ss. 285
25. *Über die territorialen und chronologischen Einteilung der Kugelampborenkultur*, „Archaeologia Polona”, t. 9, s. 7-26.
26. (z S. Kurnatowskim), *Untersuchung der Kugelampborenkultur und stammenden aus Kupferlegierung bestehenden Gegenstände*, „Archaeologia Polona”, t. 10, s. 118-132.
27. *Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław-Warszawa-Kraków, ss. 367.
28. (z J.A. Bakker, J.C. Vogel), *TRB and other C14 Dates from Poland (ca 4300-1350 BC and 800-900 AD)*, „Helinium”, t. 9, Part A s. 3-27; Part B, s. 209-228.
29. *Uwagi o kulturze ceramiki wstęgowej rytej na terenie Polski północno-zachodniej*, [w:] *Z badań nad kulturą ceramiki wstęgowej rytej*, Kraków, s. 29-36.
30. *Uwagi nad genezą neolitu północnej części Europy środkowej*, „Sprawozdanie Archeologiczne”, t. 20, s. 471-472.
1970
31. Red., *Preface, Conclusion*, [w:] *The Neolithic in Poland*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
32. *The Globular Amphorae Culture*, [w:] *The Neolithic in Poland*, s. 178-232.
33. *Pasterstwo*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków, t. 4, s. 38-39.
34. *Uwagi o grupie górurskiej kultury lendzielskiej w Polsce zachodniej*, „Archeologia Polski”, t. 16, s. 85-105.
35. *Uwagi o problematyce polskiego neolitu*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 23, s. 413-417.
1972
36. (z A. Prinke), *Materiały do osadnictwa epoki kamienia na terenie powiatu mogileńskiego*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 23, s. 1-94.
37. *Główne nurty rozwoju neolitu w Polsce północno-zachodniej*, [w:] *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej*, Poznań, s. 59-70.
1973
38. (z M. Czarnieckim), *Osada kultury pucharów lejkowatych w Kosinie, pow. Pyrzyce (stan. 6)*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 16, s. 73-105.
39. *Ze studiów nad genezą kultury pucharów lejkowatych*, „Archeologia Polski”, t. 18, s. 91-126.
40. *Stan badań archeologicznych nad chowem i towiectwem u najstarszych ludów rolniczych w dorzeczu Odry i Wisły*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21, s. 461-469.

- 1974
41. *Jama kultury pucharów lejkowatych z elementami grupy górówskiej kultury lendzielskiej z Borówka Nowego, woj. Leszno (stan. 3)*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 25, s. 69-73.
42. *Kultura ceramiki wstęgowej rytej na Ziemi Pyrzyckiej*, [w:] *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin, s. 53-77.
- 1975
43. *Stan i potrzeby badawcze epoki kamienia i początki epoki brązu na Pomorzu Wschodnim*, „Pomonia Antiqua”, t. 6, s. 9-53.
- 1976
44. *Die Kugelampborenkultur im Flußgebiet der Oder und Weichsel*, „Zeitschrift für Archäologie”, t. 10, s. 6-11.
45. *Polsko-niemieckie spotkanie robocze poświęcone młodszemu neolitowi (ze szczególnym uwzględnieniem kultury amfor kulistych) we wschodniej części Europy Środkowej*, Wrocław 28-29. X. 1974, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 28, s. 334-336.
46. *Główne nurty rozwoju kulturowego w starszym neolicie na Niżu Polskim*, „Sbornik praci Filosoficke Fakulty Brněnské University”, t. E 20-21 (1975-1976), s. 257-268.
47. (wraz z A. Prinke), *Civilisation des Amphores Spheriques*, „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa, Fasc. 38, PL. 234-239.
- 1977
48. *Bezkomorowy grobowiec megalityczny (tzw. kujawski) w Kępce nad Iną, stan. 4, gm. Kolin, woj. Szczecin*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 29, s. 83-100.
49. *Ähnlichkeiten und Unterschiede der kulturellen Entwicklung im Frühneolithikum in Wista — Oder und mittleren Elbe — Saale Gebiet*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, t. 22, s. 191-204.
- 1978
50. *Najdawniejsze dzieje ziemi mogileńskiej*, [w:] *Studia z dziejów ziemi mogileńskiej*, Poznań, s. 7-64.
51. *Neolithization of the Polish Lowland*, „Godišnjak-Sarajevo”, t. 16, s. 117-123.
52. *Uwagi na marginesie referatu R. Schilda, pt. „Wieloznaczność ekologicznego uwarunkowania wielkich zmian kulturowych”*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 44, s. 210-211.
53. (z E. Nawrołką), *Groby olbrzymów na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin.
- 1979
54. (z W. Henslem), red. *Prabistoria ziem polskich*, t. 2, *Neolit*, Warszawa-Kraków-Gdańsk, *Wstęp*, s. 7-18; *Zakończenie*, s. 421-428.
55. *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-bodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Prabistoria ziem polskich*, t. 2, s. 165-260.
56. *Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych*, [w:] *Prabistoria ziem polskich*, t. 2, s. 261-299.
57. *Krąg ludów subneolitycznych w Polsce*, [w:] *Prabistoria ziem polskich*, t. 2, s. 319-336.
- 1980
58. *Kurban z wczesnej fazy kultury ceramiki sznurowej z Modliborzyc*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, Nr. 25, s. 405-414.
59. *Refleksje na marginesie dwóch międzynarodowych sympozjów poświęconych neolitowi (Halle — 1978, Goslar — RFN — 1978)*, „Sprawozdania Wydziału Historii i Nauk Społecznych Poznańskiego Towarzystwa Naukowego”, Nr. 96, s. 22-25.
60. *Siedlungsverhältnisse in der Pyritzer Ebene zur Zeit des Neolithikums*, [w:] *Urgeschichtliche Besiedlung in ihrer Beziehung zur natürlichen Umwelt*, red. F. Schlette, Halle, s. 95-102.
61. *Badania nad młodszą epoką kamienia w Wielkopolsce i na Kujawach*, [w:] *Ziemia nadodrzańska w pradziejach i w średniowieczu*, Poznań, s. 21-27.
- 1981
62. *Die schnurverzierte Keramik in der Ostgruppe der Trichterbecherkultur*, „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, t. 64, s. 211-216.
63. Red., *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce (Studia i materiały)*, Poznań, *Wstęp* s. 5-6, *Zakończenie* s. 279-282.
- 1983
64. *Rola Pomorza w młodszej epoce kamienia*, [w:] *Problemy epoki kamienia na Pomorzu*, Słupsk, s. 41-59.

65. *Wczesne fazy rozwoju kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu Odry i Wisły*, „Studia Archeologiczne”, t. 13 s. 39-55.
1986
66. *The role of Pomerania in the Neolithic*, [w:] *Problems of the Stone Age in Pomerania*, „Archaeologia Interregionalis”, s. 47-67.
1987
67. Red., *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Toruń, Wstęp, s. 7-9.
68. *Znalezisko gromadne („skarb”) narzędzi kamiennych młodszych kultur „naddunajskich” z Plemyś*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Toruń, s. 83-87.
69. *Józef Kostrzewski and natural sciences*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 3, s. 269-281.
70. (z A. Majerowicz), *J. Skoczylas, Aus den Studien über die Steindistribution bei den Frühneolithischen Kulturen auf der Polnischen Tiefebene*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 34, s. 83-91.
W druku:
71. *Józef Kostrzewski jako badacz neolitu polskiego*, „Slavia Antiqua”, t. 32, s. 1-15.
72. *Józef Kostrzewski jako rzecznik współpracy między naukami*, „Slavia Antiqua”, t. 32, s. 35-67.
W druku
73. *Polnische TRB und die Beziehungen nach Süden*, [w:] *Księga Sympozjum w Liblicach (20-24.X.1986)*.
74. (z J. Ilkiewicz), *Die der Ertebölle verwandte Gruppe zwischen der unteren Oder und Weichsel*, [w:] *Materiały z Kongresu Nauk Pra- i Protobistorycznych w Mainz (31.VIII-5. IX. 1987)*.